

א – אמפטיה

“לרכוש מתוך מגע” – אמפטיה בגן הילדים¹

מור גל

תקציר

מסה זו מתעדת מסע שהחל מהתנסות שהייתה לי בשנת 2014 בגן ילדי עובדים זרים בדרום תל אביב, שבעקבותיה כתבתי עם שירה אזור סמינריון בנושא: “גילויי אמפטיה אצל ילדים ישראלים ואצל ילדי עובדים זרים”. בהמשך לכך מתוארות תובנות בנוגע לתפקידי העתידי כגננת, אליהן הגעתי בעקבות שאלה שהטרידה אותי לאורך כל המסע - כיצד ניתן לדרוש מהילדים הללו, שחיים במציאות לא פשוטה, לגלות אמפטיה כלפי ילדים אחרים ולהיות ערים לסבל או קושי של הזולת, כאשר הם עצמם זקוקים כל העת לאמפטיה רבה ואינם זוכים לה?

“כולנו זקוקים לחסד, כולנו זקוקים למגע.

לרכוש חום לא בכסף, לרכוש מתוך מגע,

לתת בלי לרצות לקחת ולא מתוך הרגל

[...] כולנו רוצים לתת. רק מעטים יודעים איך”

(נתן זך)

א', בת 3 וחצי, היא ילדה שקטה, מכוונסת בעצמה ומתבודדת, שלרוב משחקת בגן לבדה. יום אחד, בזמן המשחק בחצר, ניגש אליי אחד הילדים – ל', ואמר לי במבט עצוב “א' לא רוצה לשחק איתי”. השבתי לו שאולי ינסה לחפש חבר אחר למשחק, אך הוא הוסיף “אבל אני רוצה להיות חבר שלה”. הסיטואציה הזו נצרכה לי בזיכרון, ולאחר שהרהרתי בה כמה וכמה פעמים, נראה לי שהבנתי את סיבת הדבר.

הגן בו התנסיתי בשנה שעברה הינו גן בו רוב הילדים הם ילדי עובדים זרים. ילדים שהוריהם הגיעו מהפיליפינים, מסודן, מאריתראה ועוד.² לאחר שנה של עבודה בגן, אני מרגישה כי מדובר בילדים שקופים למדינה – למשרד הרווחה, למשרד החינוך, וכמובן לאזרחים מן השורה שלא נתקלים בהם, כמו שאני הייתי עד לפני כמה חודשים.

במתחם בו התנסיתי ישנם ארבעה גנים כאלו, כל גן מאכלס 25-35 ילדים בגילאי 3-5. רוב הילדים מגיעים בבוקר עם הסעה מאורגנת של “בייביסיטר”, שגם אוסף אותם בסוף היום ואצלו הם שוהים עד שהוריהם מסיימים לעבוד – כנראה מדובר בשעות מאוחרות. אלו ילדים שנמצאים כל היום במסגרות עם הרבה ילדים אחרים, כמעט ולא רואים את הוריהם, וללא כל ספק לא מקבלים את תשומת הלב שאליה הם ראוים, ושלה הם זקוקים. אם התמזל מזלם – הם זוכים לפחות בגן לגננת מסורה ואוהבת, אבל לרוב זה לא המקרה. לילדים הללו כבר בהגיעם לגנים מודבקת

¹ המאמר מבוסס על עבודה סמינריונית שנכתבה (בשיתוף עם שירה אזור) בשנת 2014, במסגרת סמינריון “חשיבה של ילדים” בהנחיית ד”ר יהודה בן-אוריה.

² אני מתייחסת להורי הילדים בהכללה “כעובדים זרים” מכיוון שאיני יודעת מה הסיבות שהובילו כל אחד מהם להגיע לישראל. ייתכן שחלקם פליטים, אך אין לי על כך מידע.

סטיגמה, ציפייה שהם יהיו "מופרעים", לא ממושמים, אלימים, וגננות רבות, לצערי הרב, מתבטאות לעיתים בצורה גזענית ונוקשה כלפיהם.

אני חושבת כי אותה שיחה בחצר עם לי, שרצה להיות חבר של א', נצרבה לי כל כך בלב כי היא מחזה נדיר בנוף של הגן. אולי אתם קוראים וחושבים לעצמכם שאין בכך עניין מיוחד – פשוט ילד שרצה לשחק עם ילדה אחרת והיא סירבה. אבל אני מכירה את הילדים האלו, ולכן אני חושבת שיש פה משהו אחר מעבר למה שנראה לעין – דבר מה שנגע בי.

הילדים אצלנו בגן מקסימים – ככל הילדים. הם חכמים, מצחיקים, יצירתיים ורוצים עוד ועוד תשומת לב של מבוגרים. אם הם לא משיגים אותה בדרך חיובית, הם יעשו זאת בדרך שלילית, מבחינתם זה עדיף על פני האפשרות לא לקבל יחס כלל. הם יריבו, יכו, יקללו, יצעקו, ישברו, ידחפו, ועוד כל מיני פעלים שגננות ממש לא אוהבות בגן שלהן. אלו ילדים שממבט מהצד- נראה כי פיתחו יצר הישרדותי, הם מבינים כי בחיים החזק הוא זה ששורד, ולכן, גם במשחקים בנייהם- הם תמיד ינסו לשמור על יחסי הכוחות לטובתם, והם יעשו זאת בכך שישחקו עם הילדים החזקים חברתית וינסו להוביל ולשלוט במשחק. במשך כמה חודשים של תצפית עליהם בגן, מעולם לא ראיתי ילד אחר שמנסה לגשת ולשחק עם א'. אני לא יכולה שלא לתהות מה גרם ללי לגלות רגישות דווקא כלפיה. ומה שעניין אותי בכל המצב הזה הוא שלי אינו בן לעובדים זרים – הוא אחד מהילדים הבודדים בגן שהוריו תושבי שכונת התקווה, ישראלים לכל דבר; מה שהביא אותי לתהות האם יש הבדל בינו לבין שאר ילדי הגן? מדוע לי, בשונה משאר הילדים שהם בני אותם הגילאים, מפגין התנהגות אמפתית כלפי א'? האם ייתכן שהיכולת האמפתית שלו מפותחת יותר משלהם?

ההתנסות בגן, בתצפיות ושיחות עם הילדים גרמו לי לחשוב שכנראה לסביבה יש השפעה חזקה על היווצרות אמפתיה אצל ילדים. זה גרם לי לתהות, בתור אשת חינוך לעתיד – **האם בכלל אפשר לצפות מילדים שכואב להם, ושחיים במציאות עגומה, שיהיה להם אכפת מכאבם של ילדים אחרים?**

"כולנו זקוקים לחסד.." – עבודת המחקר

במקביל להתנסות בגן, השתתפתי בסמינריון "חשיבה של ילדים" בהנחיית ד"ר יהודה בן אוריה ביחד עם חברתי שירה אזר, שגם היא התנסתה בגן של ילדי עובדים זרים. כאשר הגענו לגנים בתחילת השנה היה עלינו לעכל את כל המתרחש סביבנו, דבר שהצריך זמן ועיבוד אישי וקבוצתי. תופעת העובדים הזרים הייתה רחוקה מאתנו, ויותר מכך: כלל לא היו לנו התנסויות עם אוכלוסייה ממיצב סוציו-כלכלי נמוך. בשיחות בינינו, אחד הדברים שעלה כתהייה גדולה היה כיצד ניתן לדרוש מהילדים הללו, שחיים במציאות לא פשוטה, לגלות אמפתיה כלפי ילדים אחרים, להיות ערים לסבל או קושי של מישהו אחר, כאשר הם בעצמם זקוקים כל העת לאמפתיה רבה ואינם זוכים לה. מכאן עלה הרעיון לעבודת המחקר שלנו. החלטנו לערוך את עבודת הסמינריון שלנו בנושא אמפתיה וילדי עובדים זרים, רצינו לבדוק האם הרקע החברתי-תרבותי שממנו מגיעים הילדים מהווה גורם המשפיע על גילויי האמפתיה שלהם לזולת.

אמפתיה הינה נטייה אנושית וחברתית אשר מתעוררת פעמים רבות נוכח מצוקת הזולת. היא משקפת את היכולת להבין את מצבו של האחר, ומהווה בסיס להתנהגויות פרו-חברתיות כגון: גילויי אכפתיות ודאגה, כוונה טובה לעזור, שיתוף בחפצים ונתינה, התחשבות ועוד (רוזנטל, גת וצור, 2008, בתוך גת, 2010). בעבודת המחקר השוינו בין גילויי אמפתיה של ילדי עובדים זרים לבין גילויי אמפתיה של ילדי ישראלים- המתגוררים באותה שכונה, וחלקם אף הולכים לאותו הגן.³

מתוצאות המחקר, ניתן היה לראות כי אצל ילדי הישראלים ניכרה נטייה מעט יותר גדולה לגילויי אמפתיה מאשר אצל ילדי העובדים הזרים. עם זאת, הפער בין הקבוצות לא היה משמעותי, וניתן להסביר זאת על-ידי העובדה שהן

³ ראו הרחבה על המחקר באזר, 2015.

ילדי העובדים הזרים והן ילדי הישראלים שנבדקו במחקר שערכנו מגיעים ממיצב סוציו-אקונומי נמוך יחסית וממציאות חיים מורכבת.

"לרכוש מתוך מגע.. – תובנות מההתנסות ומהמחקר

בעקבות התהליך שעברתי בגן, בין היתר בעבודה על המחקר, הגעתי לכמה תובנות על תפקידי העתידי כמחנכת לגיל הרך. בראש ובראשונה, ראיתי כיצד התנהגותה של גננת יכולה להשפיע על קהילת הילדים בגן, ואיך הילדים הפנימו דפוסי התנהגות בהם נקטה הגננת. למשל, הרחקת הילדים מילד בוכה וטיפול בו ע"י הגננת או הסייעת בלבד, התנהגות שבחובה טמון מסר כי אין זה תפקיד הילדים לסייע לילד במצוקה; התנהגותם של הילדים כאשר מקרה מסוג זה נשנה תאמה את מה ששיקפה להם הגננת, והם אפילו לא טרחו לגשת לראות מה קרה. הבנתי כי כדמות חינוכית יש לי יכולת רבה להשפיע ולעצב את אישיותם של הילדים אשר נמצאים באחריותי, וכי הערכים שאציב לנגד עיניי בעבודה השוטפת ישתקפו בעשייה החינוכית שלי ויוכלו להשפיע על תפיסת העולם והערכים של הילדים שעל חינוכם אני מופקדת.

שנית, הבנתי את החשיבות שבעבודה עם אוכלוסיות ממיצב סוציו-כלכלי נמוך על גילויי אמפתיה ויחס לאחר – בין אם בהקראת סיפורים רלוונטיים ועיבודם, ביחסו של צוות הגן לילדים, ובהתייחסויות של הצוות לקונפליקטים בין הילדים לבין עצמם. זוהי תובנה שצמחה מן המחקר – מהרקע התאורטי אליו נחשפתי, ומתוצאות השאלונים שערכנו. שכן, תוצאות המחקר הראו, כאמור, כי על אף שהיה הבדל בין ילדי הישראלים לילדי העובדים הזרים, הרי היה זה הבדל זניח. בעזרת הרקע התאורטי, יכולתי להסיק כי הגורם העיקרי שככל הנראה השפיע על גילויים אמפטיים אצל הילדים, הוא הרקע הסוציו-כלכלי ממנו הגיעו – ילדים אלו מגיעים מסביבה שלעיתים מתקשה לספק להם תנאים כלכליים ורגשיים להתפתחותם הרגשית-חברתית, כיוון שמדובר במשפחות קשות יום, בהן לעיתים על ההורים לעבוד שעות רבות כדי לדאוג לפרנסה. בקר (2004) טוענת כי התנהגויות פרו-חברתיות, עליהן נמנית האמפתיה, מבוססות על יכולת מולדת אשר מתבטאת לראשונה בינקות ובהמשך, במהלך שנות הילדות, מתעצבות על-ידי הסביבה. מכאן מובן כי על אף שלרוב הילדים נקודת פתיחה זהה, מתפתחות אצלם יכולות אמפתיות שונות, בהשפעת הסביבה בה הם גדלים. ילדים שמגיעים מרקע מסוג זה זקוקים להכלה רבה מצד הגננת, אך בד בבד זקוקים לגבולות ברורים ולמסר ברור בנוגע ליחסם והתנהלותם מול שאר ילדי הגן.

אם הייתה נקרית בדרכי ההזדמנות לשוחח עם נתן זך, הייתי שואלת אותו את השאלה הבאה: על כך שכולנו זקוקים לחסד, חום, מגע – אין עוררין, אבל האם כולנו רוצים לתת בלי לקחת? האם אותם ילדים באמת רוצים בתוך תוכם לתת ורק לא יודעים איך? אם כן, אזי זה המקום שלנו בתור מחנכים ללמד אותם כיצד, לתת בידיהם כלים מתאימים כדי שיוכלו לעשות זאת.

במצב בו אנו חיים כיום, כאשר מאות אלפי ילדים בישראל חיים מתחת לקו העוני, יש לנו כמחנכים אחריות גדולה יותר על פיתוחם הרגשי של הילדים. יותר ויותר ילדים נמצאים במציאות חיים שכופה עליהם לפתח יצר הישרדותי, לפיו החזק שורד על חשבון החלשים.

כשאני שואלת את עצמי האם ניתן לצפות מהילדים הללו לגלות אמפתיה על אף מצבם, אני מבינה שאין ברירה אלא לצפות לזאת מהם. אם לא אצפה לכך, משמע שוויתרתי עליהם, ויתרתי על האפשרות שלהם לגדול ולהיות אנשים טובים שאכפת להם מזולתם ורוצים לחיות בעולם טוב יותר, ובכך ויתרתי גם על עתיד החברה שלי. אני לא יכולה לשנות את המציאות שהילדים חווים בביתם – לא לסייע להוריהם בקשיים הכלכליים והחברתיים עמם הם מתמודדים, ולא לדאוג לילדים יהיה יותר זמן איכות עם הוריהם; אבל אוכל ללמד אותם להיות בני אדם כל עוד הם אצלי – ללמדם איך להתייחס בכבוד לזולתם ולהקנות להם ערכים המכוונים להתנהגויות אמפתיות וכלים אשר יסייעו להם ליישם התנהגויות מסוג זה. במילים אחרות: לתת להם הרגשה שיש מי שמצפה מהם להיות טובים גם אם החיים לא תמיד טובים אליהם.

"רק מעטים יודעים איך..." - טיפוח התנהגויות אמפתיות בגן

אמפתיה היא יכולת מולדת שהולכת ומתפתחת תוך כדי אינטראקציה עם מבוגרים (צור, תשנ"ט). בגן הגננת היא זו שנמצאת עם הילדים, ובידיה ההזדמנות הייחודית ללמד אותם אמפתיה. כיוון שאמפתיה היא נטייה המתעוררת פעמים רבות נוכח מצוקת הזולת, הרי שהעיתוי הטוב ביותר ללמד אמפתיה הוא במצבים טעוני רגשות – "רגעי עוררות רגשית". הילדים בגן עדים בכל יום לחוויות רגשיות וחברתיות העוברות על חבריהם: שמחה, הנאה, בכי, עלבון, דחייה ועוד. החוויה של הפרט הופכת לחוויה של הקבוצה, במיוחד עבור אותם ילדים הנמצאים בסמוך לאירוע. חוויה רגשית עזה עלולה לגרום לילד המתבונן מהצד חרדה מסוימת ותחושת חוסר אונים, אולם רגעי מצוקה בגן הם דווקא ההזדמנות הטבעית ללמד אמפתיה וזאת תוך כדי הטיפול בהפחתת המצוקה. גננת המודעת לקיומו של קהל הילדים תאפשר לו להיות שותף לניסיון להרגיש ולהבין את תחושותיו של הילד שבמצוקה, ולהתאים תגובה אמפתית למצבו.⁴

אמפתיה אינה דבר שניתן להעביר במפגש. לא נעשה לגביה "לוח נושא", לא נבקש מהילדים שיציירו מה זה אמפתיה עבורם, לא נאיר עליה זרקור לתקופה קצרה ונמשיך הלאה לנושא הבא בלוח השנה. אמפתיה היא דרך חיים, דרך בה אנו יכולות לבחור לנהל את חיי היום יום בגן – החל מהתנהגותנו כגננות, הדברים שנאמר, והיחס שלנו לילדים. אני רואה בחינוך לאמפתיה ערך עליון וחשוב. חינוך לאמפתיה זה חינוך ל"אחר הוא אני", חינוך נגד גזענות, חינוך מגדרי, חינוך לכבוד ועוד. חשוב שנהיה מודעות לכך שהבחירה לפעול בדרך זו היא בידינו, יש לנו את האפשרות להשפיע ולחולל שינויי בילדים שהם דור העתיד. השאלה שכל אחת מאיתנו צריכה לשאול את עצמה היא, אם כן, **מה אנחנו מתכוונות לעשות עם זה "מחר בבוקר"?**

מקורות

אזר, שירה, "חינוך לאמפטיה ככלי נגד גזענות", המקבץ, יולי 2015.

בקר, עדה. "כשכואב לי כואב לך..." - אמפתיה והתנהגות פרו-חברתית אצל ילדים בגיל הרך". *החינוך וסביבו* (2004), כרך כ"ו, 91-108.

גת, ליהי. "א"ב ליצירת אקלים רגשי אמפטי בגן- ללמוד לחיות ביחד בקבוצה", *הד הגן* (מרץ 2010), 40-49.

צור, חנה. "אמפתיה- גילויי דאגה והתייחסות לזולת בקרב פעוטות", *הד הגן* (תשנ"ט), ד', עמ' 14-20.

⁴ עקרונות שינחו את המחנכת כיצד לטפח התנהגויות אמפתיות ניתן למצוא באזר, 2015.